

термалов можно выделить переходные от КМК к позднебронзовым, где керамика по форме и мотивам орнаментации отлична от многоваликовой, но отсутствуют характерные для позднего бронзового века горшки, украшенные одним валиком. Собственно позднебронзовые комплексы относятся к сабатиновскому кругу (типа Чикаловки) и генетически связаны с предшествующей КМК. Этим подвергается сомнению положение об отнесении памятников Среднего Поднепровья этого времени к ареалу срубной культуры.

I. V. Palaguta

RELICS OF THE MID AND LATE BRONZE AGE ON THE CHERKASSY LEFT-BANK AREA (TO THE PROBLEM OF CULTURAL ATTRIBUTION)

Results of surveys carried out by the Cherkassy forest-steppe archaeological expedition in 1987—1990 in the zone of flood of the Kremenchug reservoir in the Zolotonoshy and Chernobaev districts of the Cherkassy region are analyzed in the paper. Pottery of mid and late periods of the bronze age from 13 stations is described. Some of them are attributed to the culture of many applique cordon pottery (MCP culture). Among the later materials we can distinguish the transitional ones from the MCP culture to the Late Bronze culture. Such pottery differs from the MCP in its form and the ornamental pattern, but vessels typical of the Later Bronze are absent. The Late Bronze findings belong to the Sabatinovskaya culture (of the Chikalovka type) and are genetically linked with the preceding MCP culture. This fact makes doubtful the thesis that relics of that time in the mid Dnieper territory belong to the area of the Srubnaya culture.

Одержано 20.09.91

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕРДЯНСЬКОГО КУРГАНУ

М. М. Череди́ченко, В. Ю. Мурзін

Публікуються матеріали Бердянського кургану, який було споруджено для поховання скіфського можновладця на межі V та IV ст. до н. е.

Протягом двох сезонів 1977—1978 рр. Приазовська експедиція Інституту археології НАНУ, очолювана М. М. Череди́ченком, провадила охоронні розкопки скіфського царського кургану IV ст. до н. е., розташованого на східній околиці с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл. Свою назву курган дістав через те, що був побудований на одному з мисів високого правого берега р. Берда, що за 10 км західніше від того місця, де вона впадає в Азовське море.

На жаль, ще до початку цих досліджень, у 1971 р., курган був частково зруйнований невдалими, аматорськими розкопками експедиції Бердянського музею, керованої краєзнавцем О. Я. Огульчанським. Письмового звіту про ці роботи немає, не провадилась й будь-яка хреслярська чи фотофіксація. Тому відомостей про ці розкопки майже не збереглося.

Розкопщики намагалися досягти поховань за допомогою наскрізної траншеї шириною близько 15 м, прокладеної бульдозером через центр кургану. Висота останнього на цей час становила приблизно 8,4, а діаметр — 70 м. Як свідчать фрагментарні записи співробітника Бердянського музею Г. С. Мищенко, який брав участь у розкопках, верхня частина курганного насипу —

© **М. М. ЧЕРЕДИ́ЧЕНКО, В. Ю. МУРЗІН**, 1996

приблизно до рівня 4 м від підшови, була знята зовсім. Потім траншею поглиблювали тільки у середині. За деякими даними, тут було виявлено поховання коней в окремії могилі. Грунт з траншеї відгортали на північ. Потім робітники місцевого радгоспу вивезли його для господарських потреб, а згодом почали й різати за допомогою бульдозера схили насипу. Внаслідок цього північна частина кургану була повністю зруйнована. Оскільки середина кургану ще раніше була втрачена під час самодіяльних розкопок, то напередодні досліджень нашої експедиції та частина насипу, що збереглася, являла собою нсмовби величезну підкову до 50 м у перетині. У висоту насип сягав 4 м. На його задернованій поверхні траплялося поодинокі каміння — мабуть, залишки кам'яного панцира, який свого часу вкривав весь насип.

Дослідження частини насипу, що збереглася, було розпочато з застосуванням бульдозера; згодом було пробито кілька траншей, орієнтованих з півночі на південь. Поміж траншеями були залишені 6 стратиграфічних розрізів, за допомогою яких з'ясувалася побудова насипу. Він був складений з пластів дерну прямокутної форми, близько 27—30 см у довжину та 15—20 см шириною. Курганний насип був оточений так званою крєпідом у вигляді кільця з безсистемно накиданого каміння розмірами від 30×40 см до 1×1,2 м. Крєпіда збереглася тільки у південній частині кургану. Тут її зовнішній діаметр сягає 44—45, а внутрішній — 37—38 м. У центральній частині насипу було простежено викид з материкової глини, а також величезне скупчення залишків морських водоростей — камки у формі прямокутника розмірами 14×11 м. Під насипом було виявлено дві катакомби у центрі та одна у східній частині кургану.

Центральні катакомби різнилися за призначенням — одна з них була основною могилою («Центральна могила») цього катакомбного комплексу, а друга («Південна могила») — являла собою, перш за все, сховище різноманітного начиння. На рівні давнього чорнозему вхідні ями катакомб були оточені кам'яною вимосткою у вигляді прямокутника. Саме на цій вимостці лежало згадане вище скупчення залишків камки, яке за формою та розмірами відповідало розмірам та формі вимостки. По краях вимостки було зафіксовано викид з обок могил у формі підкови. Могили були побудовані практично одночасно і з рівня давньої поверхні. До центральних катакомб була прокладена так звана поховальна стежка шириною 2,5 м, зафіксована впродовж 15 м на захід від центру. Стежка була вистелена кількома шарами камки, а по краях обкладена камінням.

Центральна могила мала вхідну яму прямокутної форми розмірами 4,6×3,4 м. Глибина ями досягала 13,5 м від давньої поверхні. Яма була заповнена чорноземом, великими брилами граніту, а також шарками (до 50 см) камки. У північно-східному кутку ями було виявлено вхід до поховальної камери висотою 1 та шириною 0,9 м. Камера мала форму, подібну до трапєції, що була орієнтована довгою віссю (5,8 м) по лінії захід — схід. Максимальна ширина камери — 5,6 м. У західній частині дно камери було нижчим від дна вхідної ями на 1,5 м, а потім ще поступово поглиблювалось на 0,2 м. Уздовж східної торцевої стінки камери було викопано невеличкий ровик глибиною 0,35 та шириною 0,4 м. Могила була пограбована через лаз, пробитий у насипі кургану, а потім уздовж однієї зі стінок вхідної ями.

Центральне місце у камері займали рештки дерев'яного настилу чи нижньої частини саркофага (2,58×1,3 м), спорудженого з добре оброблених планок. На ньому знаходилися залишки зруйнованого грабіжниками скелету основного небіжчика — кістки правої ноги та обидві стопи. На кістках правої ноги збереглася бронзова кнєміда, вкрита відбитками дерева та тканини — найвірогідніше, це сліди від кришки саркофагу. Поряд з настилем було знайдено кілька золотих платівок; такі ж платівки було виявлено при розчищенні вхідної ями у межах грабіжницького лазу.

Основного небіжчика супроводжували ще дві особи. Одну з них («охорон-

* Таким чином, загальна глибина цієї поховальної споруди перевищувала 15 м. За нашими даними, це найглибша скіфська катакомба серед відомих нині (Для порівняння див.: Мозолевський Б. М. Товста Могила.— К., 1979.— С. 150.— табл. 1; Rolfe R. Totenkult der Skythen.— Teil 1, 1.— YF.— Band 18, 1, 1.— Berlin — New-York, 1979.— S. 58).

ника») було покладено у північно-західній частині камери, біля входу. Поряд з розкиданими грабіжниками кістками та черепом знаходилися залізне вістря спису, залізний довгий меч та захисний обладунок вигляді панцира, вкритого залізними платівками. Рештки другого прислужника («виночерпія») було виявлено у південно-західній частині камери. Непода-лік, під стінкою камери у два ряди стояли 20 амфор. Поряд з ними знаходилися залишки свиринги — одно-го з різновидів багатоствольної флейти, та розвал античного червонофігурного оксибафа, тобто посудини, призначеної для змішування вина з водою. З одного боку він прикрашений зображенням трьох жінок та двох чоловіків, що беруть участь у святі на честь Діоніса; з другого боку зображені три жіночі постаті у довгому одязі — можливо, богині долі (рис. 1). Біля оксибафа стояли грецькі посудини для питва — три червонофігурних та один чернолаковий скіфоси.

Незаймаю грабіжниками залишилася й південна частина камери, склепіння якої впало ще до пограбування й накрило значну площу долівки. Так, у південно-східному куті камери був розстелений верхній одяг (типу калтана), розшитий численними золотими платівками у вигляді трикутників та «мальтійських» хрестів. Тут знаходилися також два головні убори конічної форми, прикрашені золотими платівками різноманітних типів. Серед них: бляшки трикутної форми, прямокутні платівки із рельєфним зображенням сцени побратимства двох скіфів, платівки із зображенням «пантери», бляшки у вигляді жіночої голівки або грифона тощо. Поряд виявлено нагрудну сітчасту прикрасу, зібрану з золотих пронизок та «реп'яхоподібних» підвісок (рис. 2), та залишки шкіряної сумки, розшиті золотими платівками із зображеннями крилатого грифона та у формі «мальтійського» хреста. У сумці були два кістяні різьблених гребінці. Один з них прикрашений фризом, що відтворює сцену шмагування левом молодого оленя (рис. 3). Усі ці речі були накріті тканиною пурпурного кольору, розшиті великими золотими платівками з зображенням крилатого грифона.

Значна кількість речей була знайдена також уздовж стінок камери. Спочатку вони були розвішані на залізних гаках, вбитих у стіни камери на ви-

Рис. 1. Червонофігурний оксибаф.

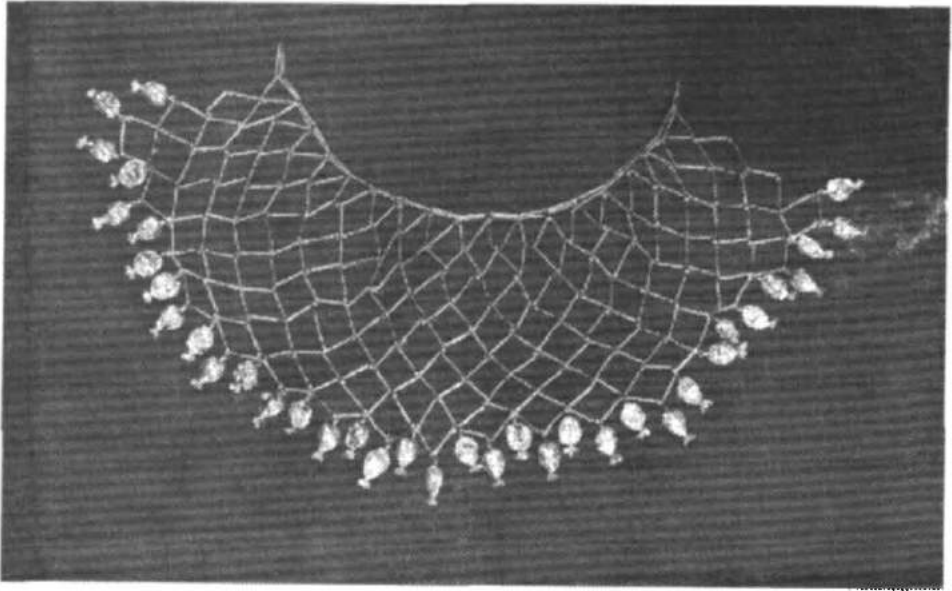

Рис. 2. Сітчаста нагрудна прикраса.

Рис. 3. Кістяний гребінь.

ромбоподібної форми. Налобник був прикрашений рельєфними зображеннями 5 тварин, поділених на три групи: сцена шматування оленя пантерою, боротьба оленя з левом та поодинокі фігури пантери (рис. 5). Платівка

соті, приблизно, 1,1 м. Якщо на долівці були розчищені головним чином, деталі одягу, то на гаках були розвішані численні аксесуари воїна-можновладця.

Так, поблизу «виночерпня» лежали два набори кінської вузди (поряд знаходилися й залізні гаки, на яких спочатку вони висіли). Комплекти склалися із залізних вудил, псалів, кілець та ланцюжка, бронзових ворварок, платівок місяцеподібної форми, круглих бронзових блях, плакованих золотою фольгою, а також золотих прикрас — наносника у вигляді стилізованої голівки коня, трьох нащічних платівок, що мають форму стилізованого крила птаха (рис. 4), а також платівчастої налобної прикраси, поширеної серед скіфських старожитностей V—IV ст. до н. е.

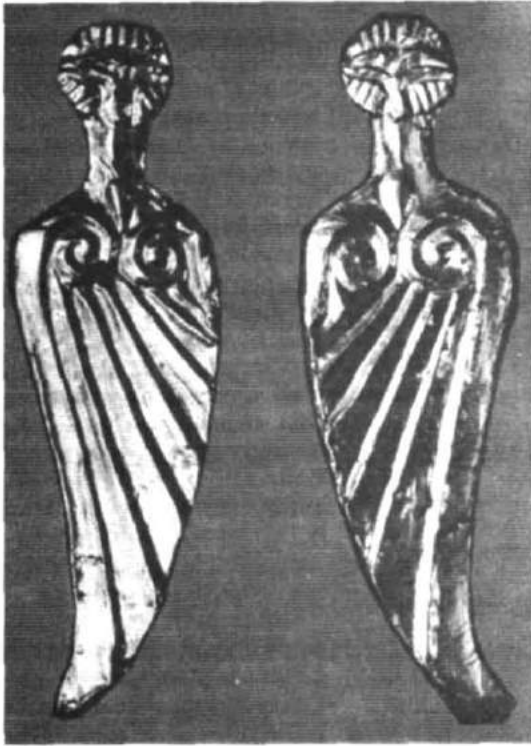

Рис. 4. Золоті нащчні платівки.

кріпилася до шкіряної основи, тому її краї були загнуті донизу під прямим кутом, а вздовж них були зроблені отвори для цвяшків, які поєднували платівку та основу. Можна припустити, що спочатку кількість наборів кінської вузди, які знаходилися у камері, була дещо більшою, оскільки окремі частини інших комплектів були знайдені також у грабіжницькому лазі.

На кількох гаках висіли бойові пояси з металевим покриттям. До одного з поясів було підв'язано сагайдак зі стрілами, до другого — два сагайдаки. Шість сагайдаків висіли на гачках окремо. Кожний з них вмщував від 120 до 180 стріл з бронзовими чи кістяними наконечниками. Ще до одного бронзового поясу були прив'язані три дерев'яні чаші з золотим окуттям (рис. 6, 7, 8). Серед останніх найбільшу увагу привертає чаша овальної форми з двома золотими ручками, які імітують голову хижого птаха та його хвіст*. На інших гачках було підвішено два залізних меч-руків'я, один з них був плакований золотою фольгою (рис. 9), п'ять бойових сокир, сім списів з залізними вістрями, а також нагайка, від якої зберглося золоте окуття руків'я (рис. 10).

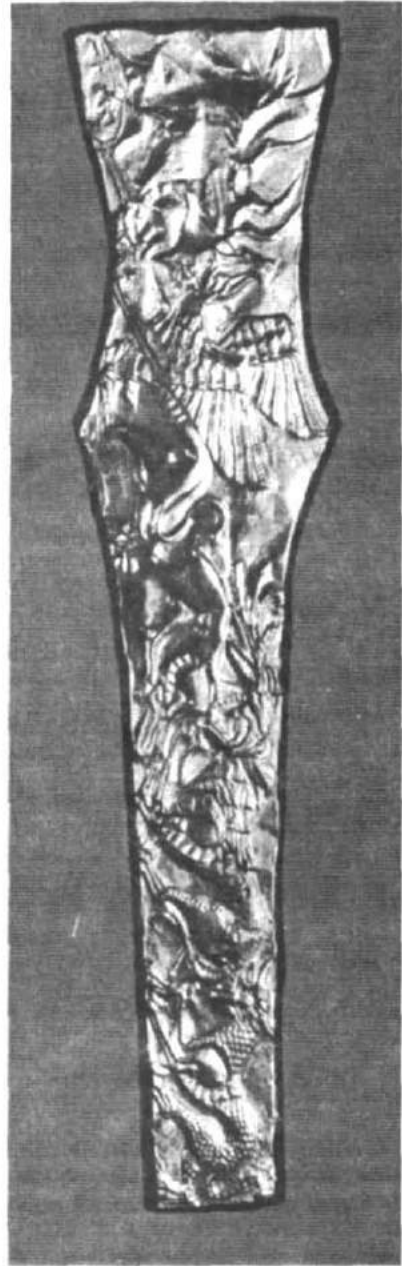

Рис. 5. Золотий налобник.

* Слід зазначити, що ці знахідки є першою суто археологічною ілюстрацією відомої оповіді Геродота про скіфський звичай носити біля поясу чашу як пам'ять про свого родоначальника Геракла (*Геродот*, IV, 10). Цікавою етнографічною подробицею, яка раніше була відома лише за матеріалами скіфського монументального мистецтва та тереvтики, стали й бойові пояси з підв'язаними до них сагайдаками.

Рис. 6. Чаша 1 (реконструкція).

Рис. 7. Чаша 2 (реконструкція).

частини камери займали кістки тварин, серед яких зафіксовано черепи вівці, коня та бика, що лежали на кінцівках цих тварин — можна припустити, що до могили були покладені шкури тварин з кінцівками чи чучела. Така ж ситуація мала місце й у південній частині камери, тільки тут черепи та

Рис. 8. Чаша 3 (реконструкція).

Південна могила мала вхідну яму прямокутної форми, відокремлену від шахти Центральної могили лише перемичкою завширшки 0,8 м. Глибина вхідної ями, заповненої камінням та чорноземом, становила 10 м. Вхід до камери був розташований у південній стінці ями. Він був заставлений дерев'яними жердинами. Дно камери було нижче дна вхідної ями на 1,2 м. Камера за формою наближалась до трапеції, мала найбільшу ширину 5,16, найбільшу довжину — 4,2 м. Могила була пограбована у давнину.

Біля західної стіни камери було зафіксовано залишки дерев'яного настилу прямокутної форми розмірами 1,6×1 м. Під ним знаходилися сліди якоїсь підстилки, посипаної крейдою. На настилі було знайдено наверх, виготовлене з трубчастої кістки, та прикрашене на одному з кінців зображенням голови хижака (вірогідно — вовка). Рештки померлого були відсутні. Мабуть, вони були витягнуті з могили грабіжниками.

Центральну та східну

кінцівки тварин було покладено на дерев'яний настил прямокутної форми розміром 1,3×1,7 м.

Під південною стінкою, поблизу середини, стояли два бронзових казани — великий (рис. 11) та малий, заповнені кістками тварин. У великому казані знаходився й залізний черпак з довгим руків'ям.

Безсумнівно, обидві розглянуті нами катакомби становлять єдиний поховальний комплекс, споруджений для поховання знатного скіфського воїна, рештки якого були знайдені на дерев'яному помості у центральній катакомбі. Південна могила мала другорядне значення і була по суті «господарською» частиною центрального поховального комплексу. Таким чином, за плануванням цей комплекс можна порівняти з багатокамерними катакомбами інших курганів, що належали вищій скіфській аристократії. Проте, перш ніж визначити місце Бердянського кургану, чи, точніше, його центрального поховального комплексу, серед скіфських «царських» курганів кінця V—IV ст. до н. е., слід уточнити хронологію цього комплексу і виявити одночасні йому пам'ятки.

Це не становить особливих складностей. Так, за декором золотих платівок (наприклад — бляшок з зображенням сцени «побратимства»), А. Ю. Алексеев синхронізував центральний комплекс Бердянського кургану з впускною могилою кургану Солоха, яку він датував періодом не пізніше 375—370 рр. до н. е.¹ Межу V—IV ст. до н. е. як вірогідну дату Бердянського кургану запропонувала й О. Є. Фіалко на підставі вивчення предметів озброєння². Докладніше це питання було розглянуте в монографії А. Ю. Алексеева, який ще раз підкреслює, що матеріали Бердянського кургану в хронологічному відношенні є найближчими до бокової могили Солохи і зазначив ще одну паралель між двома комплексами, а саме, подібність декору круглих частин нащічників з Центральної могили до орнаменту на круглому закінченні золотих піхов меча, знайдених поблизу кістяка «В» у боковій могилі Солохи³. Ці спостереження можна продовжити — так, особливості стилізації рогів оленя на бердянському налобнику близькі до подібного зображення на згаданих вище піхвах з Солохи⁴, а трактування голови лева на кістяному гребені з Бердянська схоже на зображення голови того ж хижака на золотій обкладці дерев'яної чаші з бокової могили Солохи⁵. Усе це дає змогу включити центральний поховальний комплекс Бердянського кургану до однієї хронологічної групи з такими поховальними пам'ятками скіфської аристократії як Солоха (бокова гробниця), Казенна та Двогорба Могили⁶.

Якщо порівняти основні параметри центрального поховального комплексу Бердянського кургану, які відіграють найбільшу роль при визначенні соціального статусу — висота курганного насипу, глибина та площа поховальних споруд, кількість супровідних чоловічих поховань, наявність кінських могил та ін.⁷, то можна запропонувати таку ієрархію поховальних пам'яток цього періоду: 1) бокова гробниця Солохи⁸; 2) центральний катакомбний комплекс Бердянського кургану; 3) Двогорба Могила⁹; 4) Казенна Могила¹⁰. Слід зазначити також, що всі ці найважливіші пам'ятки межі V—IV чи самого початку IV ст. до н. е., які можна розглядати як поховання царів та представників царського роду, розташовані на схід від Дніпра. Західніше пам'яток такого рангу, які б належали до цього ж періоду, поки що не виявлено.

Рис. 9. Залізний меч з руків'ям, оздобленим золотом.

Рис. 10. Золота прикраса руків'я нагайки.

Рис. 11. Бронзовий казан.

Крім двокатакомбного центрального поховального комплексу, у Бердянському кургані досліджено ще одну бокову скіфську могилу¹¹.

Східна катакомба розмірами 2×3,1 м мала вхідну яму прямокутної форми, орієнтовану по лінії південний захід — північний схід. Її глибина досягала 6,5 м від поверхні курганного насипу. Уздовж південно-східної стіни були розташовані три сходинки, які вели до входу в камеру, вирітого у протилежній стіні. На другій сходинці знаходилися два дерев'яних колеса із залізними шинами.

Поховальна камера мала форму трапеції і такі розміри: довжина — 3,5, ширина — 3,3—4,3 м. Дно камери приблизно на 0,4 м нижче від рівня долівки ями.

Поховання було пограбоване у давнину; у заповненні вхідної ями та камери було знайдено численні різноманітні речі. Серед останніх слід відзначити вістря стріл, фрагменти залізних деталей воза, золоті платівки трикутної або трипелюсткової форми та у вигляді «мальтійського» хреста, золоті платівки з зображеннями жіночої голівки, крилатого грифона чи «пантери», золоті пронизки та намистини, золоту сережку, кістяні деталі веретена, кістяні прясла, червонофігурний скіфос та ін.

На долівці камери, біля північної стіни, на крейдяній підсипці, що мала прямокутну форму та розміри 2,6×0,92 м, було покладено жінку похилого віку*.

Біля входу до камери знаходився скелет молодого — близько 18 років**, «охоронця». Поруч з ним було покладено спис із залізними вістрями та кілька каменів для праці.

На підлозі камери, у різних місцях, знайдено такі речі: два ліпних горщики, бронзові лутерій та ойнохойя, залізний наконечник списа, ручка бронзової посудини, орнаментована зображеннями двох голів барана. У північно-східному кутку камери було про-

* Знахідка на долівці вхідної ями цього поховання, побудованого для знатної жінки (можливо жриці), рештків воза, ще раз підтверджує спостереження С. С. Безсонова та Д. С. Кириліна, згідно яких вози в основному були приналежністю жіночих поховань, оскільки подорож до потойбічного світу скіфи уявляли по-різному — чоловіки-воїни йдуть туди верхі, а жінки — на візках (Бессонова С. С., Кирилін Д. С. Надгробний рельєф із Трехбратнього кургану // Скифы и сарматы. — К., 1977. — С. 134). За визначенням С. І. Круца, її хребет був зовсім нерухомим внаслідок тяжкої хвороби. Тут же простежено сліди блакитної, малинової та чорної фарби, бронзові та залізні цвяхи та скоби — вірогідно, залишки дерев'яного поліхромного саркофагу.

** Визначення С. І. Круца.

стежено слід від ніжки бронзового казана, який, ймовірно, забрали грабіжники.

У долівці камери були вириті чотири схованки у вигляді круглих ямок. Дві схованки були пограбовані, а дві інших (№ 1, 2) збереглися неушкодженими.

У схованці № 1 знаходилися чотири бронзових наверхів, кожне з яких мало прорізний яйцеподібний бубонець, увінчаний фігурою оленя з піднятими ногами. Наверхів були закріплені на залізних стрижнях. Висота кожного наверхів — 16,4 см, діаметр нижньої частини — 8,1, верхньої — 3,6 см. Сюди ж було покладено шкіряний ремінь шириною 4,2 см (зберігся фрагмент, декорований бронзовими ромбічними платівками). Ще 22 такі платівки лежали окремо, як і 32 платівки із петлею на звороті, 22 провизки, 57 обійми, 20 дзвоників, 6 ворварок, 5 кіньських нащічників, прикрашених рослинним орнаментом, фрагменти бронзових наносників та залізних малобників, залізних вудил та псалів, бронзові місяцеподібні платівки. Крім цих деталей поховального кортежу у схованці був також золотий браслет, прикрашений орнаментом у вигляді рельєфних валиків та жолобків, що був скручений у «вузол».

У схованці № 2 знайдено кістяне руків'я залізного ножа, залізні вток списа та стрижень, 191 бронзовий та 6 кістяних наконечників стріл.

У схованці № 3 збереглося лише кілька золотих платівок, схованка № 4 була пограбована зовсім.

Щодо хронології цього поховання можна лише зазначити, що його датування практично збігається з датою центрального поховального комплексу — в будь-якому разі, археологічні матеріали не дають можливості припускати наявність якоїсь суттєвої різниці у часі їх побудови.

На закінчення слід сказати кілька слів про ті прийоми, що застосовували його будівники. Ще на початку робіт вони позначили контури майбутньої споруди. У середині кола був викладений прямокутник з каменю та вистелена «поховальна стежка». Центральні катакомби рилися одночасно із спорудженням курганного насипу, який спочатку мав вигляд «підкови», що мала розрив на заході. Глибина катакомб та їх розмір також були відомі будівникам, оскільки обсяг викиду був розрахований досить вірно — він точно «ліг» у залишене для нього місце.

Велика майстерність потрібна була й для того, щоб вирити глибокі центральні катакомби, бо материк у цьому місці був з каолінової глини низької якості. Стіни могил у такій глині постійно руйнувалися, що завдало великого клопоту й під час їх досліджень — тільки кріплення з металевих конструкцій, суцільно «защитнені» дошками, дало змогу довести їх до кінця.

Після завершення поховання було побудовано й західну частину насипу, тоді ж було закладено й «поховальну стежку». Остаточного вигляду курган набув після побудови бокової могили.

Примітки

¹ Алексеев А. Ю. О месте Чертомлыкского кургана в хронологической системе погребений скифской знати IV—III вв. до н. э. (По бляшкам-апликациям и наконечникам стрел) // АС-ГЭ.— 1984.— № 25.— С. 69—74.

² Филалко Е. Е. Оружие Бердянского кургана // Киммерийцы и скифы. Тез. докл.— Кировоград. 1987.— Ч. 2.— С. 75—77.

³ Алексеев А. Ю. Скифская хроника.— СПб., 1992.— С. 148.

⁴ Манцевич А. П. Курган Солоха.— Л., 1987.— Кат. № 49.

⁵ Там же.— Кат. № 31, 1.

⁶ Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.— К., 1991.— С. 135; Алексеев А. Ю. Скифская хроника.— С. 156.

⁷ Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Указ. соч.— С. 143, 144.

⁸ Манцевич А. П. Указ. соч.— С. 15—27; 46—116.

⁹ Привалова О. Я., Зарайская Н. П., Привалов А. И. Двугорбая Могила // Древности Степной Скифии.— К., 1982.— С. 148—178.

¹⁰ Бидзля В. И. Скифский курган «Казенная Могила» // Новейшие открытия советских археологов.— Тез. докл. конф.— К., 1975.— С. 16—18.

¹¹ *Детальнішу публікацію цього поховання див.: Чередниченко Н. Н., Фіалко Е. Е. Погребеніе жрицы из Бердянского кургана // СА.— 1988.— № 2.— С. 149—166.*

Н. Н. Чередниченко, В. Ю. Мурзин

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ БЕРДЯНСКОГО КУРГАНА

В публикации рассматриваются основные результаты исследований Бердянского кургана, который относится к числу памятников высшей скифской аристократии. Под насыпью кургана, сложенной из пластин дерна, было обнаружено три погребения в катакомбах — две в центре и одно боковое. Центральные катакомбы были сооружены практически одновременно и различались по своему назначению — «Центральная могила», глубина которой превышала 15 м, была предназначена для захоронения знатного скифского воина и сопровождавших его лиц, тогда как более мелкая «Южная могила» представляла собой, прежде всего, хранилище разнообразной утвари. Безусловно, обе катакомбы составляли единый погребальный комплекс, сопоставимый с многокамерными катакомбами ряда других «царских» курганов скифов. К сожалению, обе могилы были ограблены в древности. Среди сохранившихся в них вещей особый интерес представляют первоначально развешанные на вбитых в стены камеры «Центральной могилы» железных крючках предметы конского снаряжения и оружие, которые позволяют датировать комплекс центральных катакомб рубежом V—IV или началов IV вв. до н. э. Этим же временем датируется и боковая восточная катакомба, в которой было выявлено ограбленное погребение скифской аристократки, возможно — жрицы.

N. N. Cherednichenko, V. Yu. Murzin

BASIC RESULTS OF THE STUDY OF THE BERDYANSK MOUND

Basic results of the studies carried out at the Berdyansk mound which is one of the relics of the higher Scythian aristocracy are described in the paper. Under the vault of the mound made of the sod plates three graves in catacombs were found: two in the centre and one lateral grave. The central catacombs were built practically simultaneously and differed in their purposes: the «Central grave», over 15 m deep, was made for burying a noble Scythian warrior and persons who followed him, whereas more shallow «Southern grave» was aimed, first of all, for storing various utensils. Undoubtedly, the both catacombs composed a single burial system comparable with multichamber catacombs of other «tsar's» mounds of the Scythians. Unfortunately, both graves were robbed in ancient times. Among the things preserved in the graves of great interest are harness belongings and arms hung on iron-made hooks hammered in walls of the chamber of the «Central grave». Those things permit dating the system of central catacombs the time between the 5th and 4th cent. In the early 4th cent. B. C. The lateral eastern catacomb which was a grave of the Scythian noble woman, probably, a priestess, and which was robbed is dated the same period.

Одержано 22.01.91

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. В. Колода

Стаття присвячена дослідженню ремісничого центру лісостепового населення салтівської культури. Матеріали свідчать про розвинуте металургійне виробництво, поряд з яким існувало виготовлення гончарного посуду.

Серед різних галузей господарського комплексу салтівської археологічної культури однією з найважливіших є чорна металургія, яка забезпечувала ко-